

Vytauto Kubiliaus monografijos apie lietuvių rašytojus („gyvenimas ir kūryba“):

transformuoto žanro ypatumai

Anotacija: Straipsnyje pirmą kartą siekiama sintezuojančiu žvilgsniu aprėpti Vytauto Kubiliaus sukurtas monografijas apie atskirus rašytojus. Gilinamasi į kubiliškąjį monografijos modelį, aptariamas žanro kanono transformavimas, iškeliami jo ypatumai (sustiprintas problemiškas, estetiškai sutaptas su nagrinėjamu kūrėju, prasmės koncentracija, platus kontekstai, beletristikos elementai). Ryškinamas Kubiliaus monografijos išskirtinumas: ji lanksti ir naujoviška, leidusi tinkamai pasireikšti mokslininko erudicijai, jo mąstymo aistrai, savitam stiliui ir įtaigiai atskleidžianti tyrinėjamo objekto estetišką esmę bei reikšmę. Reflektuojamos ir kai kurios ginčytinos pusės, autoriaus subjektyvumo nevienareikšmiškumas.

Raktažodžiai: Vytautas Kubilius, monografija, kanonas, transformavimas.

Svarbi Vytauto Kubiliaus kūrybinio palikimo dalis – monografijos apie atskirus rašytojus. Jos savaip pratęsė ir plėtojo autoriaus kapitalinius literatūrologijos bei kibirkščiuojančius kritikos darbus, dėmesingai gvildeno nacionalinės kultūros, literatūros vertybes. Pirma šitokio tipo monografija (gal teisingiau – apybraiža) *Teoflis Tilvytis* pasirodė 1956 m. Paskutinė – apie Birutės Pūkelevičiūtės kūrybą – 2004 m. Per tą penkiasdešimtmetį išleistos devynios monografijos; trys iš jų išėjo pakartotinai, taigi galėtume sakyti: net dvylika Kubiliaus monografijų apie lietuvių rašytojus. Buvo pasirinkti įžymūs XX a. kūrėjai ir kartu ryškios asmenybės – Julius Janonis, Salomėja Nėris, Kazys Boruta, Ieva Simonaitytė, Antanas Vaičiulaitis, Jonas Aistis, Ona ir Kazys Puidos, Birutė Pūkelevičiūtė. Pasirodžiusios knygos traukė ir literatūros specialistų, ir visuomenės dėmesį. Visos monografijos sulaukė po dvi–keturias recenzijas, jas paskelbė žinomi literatūrologai Jonas Lankutis, Vanda Zaborskaitė, Kęstutis Nastopka, Albertas Zalatorius, Rimvydas Šilbajoris, Bronius Vaškėlis, Elena Baliutytė, Rita Tūt-

lytė ir kt. (recenzijos pasklidusios ne tik Lietuvoje, bet ir Maskvoje ėjusiuose literatūrologiniuose žurnaluose, ir užjūrio lietuvių spaudoje). Visi specialistų vertinimai teigiami ir labai palankūs. O ir plačiam skaitytojų ratui didelį įspūdį darė Kubiliaus erudicija, jo tyrinėjimų naujumas, rizikinga drąsa ir priešinimasis reglamentacijai; sovietmečiu šito su kaupu pakako žavėtis mokslininko laikysena ir jo darbai. Prisimintina, kad lietuvių literatūrologijos aruodai nebuvo gausūs, kad Kubiliaus monografijos apie jo pasirinktus kūrėjus dažniausiai būdavo pirmosios. Įnašas į lietuvių humanitariką ryškus ir svarus. Jeigu ir nieko daugiau nebūtų parašęs, vien šios monografijos jų autoriui būtų pelniusios šlovę. Už knygą *Kazio Borutos kūryba* 1981 m. buvo apdovanotas Valstybine premija.

Tačiau ši neeilinė mokslinė produkcija dar nėra tapusi bent kiek išsamesnės studijos objektu. Išskyrus minėtas recenzijas (jų iš viso apie trisdešimt) ir vertinimus, išsakytus bendresnio pobūdžio darbuose apie visą mokslininko veiklą¹, lig šiol neturime Kubiliaus monografijų visumai skirto specialaus tyrinėjimo. Ši-tokiam darbui tenka ryžtis pirmąkart ir išsyk susidurti su tam tikrais sunkumais. Monografijos rašytos skirtingais autoriaus mokslinės patirties bei lietuvių literatūrologijos raidos tarpsniais (sovietiniu ir laisvos Lietuvos laikotarpiu), jos turi vienos ir kitos epochos antspaudą. Sovietmečiu rašytose neišvengiamai paisyta ideologinių reikalavimų, tekstai apdoroti cenzūros (Kubilius yra tai paliudijęs: „Leisdamas 1989 m. pakartotinai monografiją *Salomėjos Nėries lyrika*, atstačiau apie 2–3 lankus teksto, kuris buvo išbraukytas 1968 m. leidinyje. [...] *Kazio Borutos kūryba* (1980) per penkerius metus perėjo keturių redaktorių rankas, stropiai tašoma kaip šakotas ir kreivas sienojas. Suniveliuotas, o gal ir visai užtrenktas tapo mano ketinimas sukurti protestuojančio ir maištaujančio kūrėjo simbolį, aktualų ir mūsų dienoms“².) Šitose knygose autoriaus įterpta nemaža vadinamųjų „perkūnsargių“: kritiškas prieškarinio Lietuvos („fašistinės“ santvarkos) vertinimas, klerikalizmo demaskavimas, modernizmo („dekadentinio“ meno) smerkimas, Vladimiro Lenino citatos ir pan. Paskutiniąsias monografijas yra paženklinusi skuba ir šioks toks, Kubiliui anksčiau nebūdingas, neišbaigtumas. Tačiau,

1 Labiausiai minėtina: Elena Baliutytė, „Kritikas par excellence“, in: Elena Baliutytė, *Laiko įkaitė ir partnerė: Lietuvių literatūros kritika 1945–2000*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2002, p. 188–211; Donatas Sauka, „Nepavark, Vytautai!“, *Metai*, 1998, Nr. 11, p. 110–120.

2 Vytautas Kubilius, „Kaip neatslūgstanti grėsmė“, in: *Rašytojas ir cenzūra*, sudarė Arvydas Sabonis, Stasys Sabonis, Vilnius: Vaga, 1992, p. 98–99.

nepaisant intelektualinės laisvės suvaržymų, nuoseklaus darbo trukdžių ir kitų nepalankių aplinkybių, slopinusių autentišką mokslininko balsą, tiesos sakymą ir jo tikrąjį kūrybingumą, Kubiliaus sukurtos monografijos gali būti traktuojamos kaip gana vieninga visuma, verta atidaus įsiskaitymo, sintetiškos žiūros, tipologinių žanro ypatumų reflektavimo bei bandymo apibūdinti talentingo literatūrologo patirtį. Galima būtų pasigilinti, kaip tose monografijose atsispindi bendroji lietuvių literatūrologijos (sovietinio ir posovietinio meto) plėtra, kaip autorius palaipsniui nusipurto privalomo ir standartinio literatūros ideologizavimo bei sociologizavimo, kaip atsiskleidžia tikroji tyrėjo individualybė, randamas savas kelias. Galima būtų tirti, kaip monografijos plėtoja ankstesnių Kubiliaus veikalų idėjas, kaip santykiauja su kitų autorių to paties žanro reikšmingais darbais (Jono Lankučio apie Vincą Mykolaitį-Putiną, Vandos Zaborskaitės apie Maironį, Algio Samulionio apie Balį Sruogą ir kt.). Monografijų rašymo penkiasdešimtmetis inspiruoja nemaža galimų svarstymų apie mokslininką Laiko kontekste. Bet šio straipsnio uždavinys kiek siauresnis ir konkretesnis. Pasirinkta specifiskesnė (manome, literatūrologams svarbi) problema – monografijos žanro kanono transformavimas. Norima aptarti Kubiliaus monografijų apie lietuvių rašytojus specifiką, išryškinti ir susumuoti jų būdinguosius bruožus, įvertinti kubiliškąją monografijos tipą. Į tyrimo lauką šįkart nepateks dvi ankstyvosios knygos. Tiesmukai ideologizuotas *Teoflis Tilvytis* (1956) yra iš tų darbų, apie kuriuos autorius kalbėjo, kad būsią nurašyti į „istorijos nuostolius“³, o *Julius Janonis* (1962, 2-as leid. 1970) – išsami, skvarbi, su meile parengta, bet tai akademinė, tradiciškai struktūruota monografija, ir mūsų nagrinėjimui mažai tegali teikti medžiagos. Tad dėmesys sutelkiamas į septynias vėlesnes knygas.

Vieno rašytojo gyvenimui ir kūrybai skirta monografija yra gana kanoniškas žanras (būdinga chronologinis naratyvas, kūrinių genezės aptarimas, nuodugni analizė, kūrybos įvertinimas). Ilgą laiką apie mūsų literatūros klasikų buvo rašomi būtent tokie tradiciniai mokslo veikalai arba populiarūs, besimokančiam jaunimui taikytos monografinės apybraižos. Pastangos keisti nusistovėjusius žanro reikalavimus pagal naujoviškesnės monografijos sampratą – nelengvas, nesyk skausmingas mokslinių ieškojimų kelias (tai akivaizdžiai atskleidė neseniai iš archyvo medžiagos ir publikuotų fragmentų paskelbta Zalatoriaus nebaigta mo-

3 „.....Ką istorija įsimins iš tavo gausių rašymų“: Pomirtinis Vytauto Kubiliaus atsiliepimas į kritiką“, *Kultūros barai*, 2004, Nr. 5, p. 19.

nografija *Vincas Krėvė*). O ir Kubiliui, naujų kelių ieškotojui, inercijos sprogdintojui, rūpėjo žanrą atnaujinti, modernizuoti – nuo savo trečiosios monografijos *Salomėjos Nėries lyrika* (1968, 2–as leid. 1989) jis aiškiai pasuko į kitoniskumą, pratarinėje pareiškdamas, kad knygoje „atsisakyta tradicinio monografijos principo“⁴. Anuomet, prieš keturias dešimtis metų, tai buvo tikrai nauja ir ardė socialinio realizmo teorijos pagrindus: kūrėjas jau nespraudžiamas į ideologijos schemą, ne determinizmo principu aiškinama meninė kūryba. Nagrinėjimo užmojis ir pagrindai kiti: nors knygoje pateikiama poetės gyvenimo ir kūrybos evoliucija, piešiama jos artimoji aplinka ir epochos paveikslas, bet ne tai visų svarbiausia. Prioritetas atiduotas esmingesniems meno (literatūros) specifikos dalykams: suvokti talento prigimtį, individualybės unikalumą, kūrybos paslaptį. Ir kitose monografijose principinė literatūrologo nuostata – ryškinti ne tiek gyvenimo ir kūrybos nuoseklumą, kiek aptariamam autoriui pačius svarbiausius dalykus ir ypatumus (Nėries atveju – tai vidinis „aš“: prigimtis, pasaulėjauta, jausmai; nagrinėjant Borutos kūrybą – menininko ir visuomenės santykiai; aptariant Simonaitę – tautinis identitetas, šaknų jausmas, mentaliteto savitumas...). Požiūrio ir nagrinėjimo konceptualumas itin reikšmingi.

Tradicinės akademinės monografijos apie vieno rašytojo gyvenimą ir kūrybą būdavo rengiamos skrupulingai išsamios, preciziškos, solidžios. (Informatyvumas – labai svarbi jų funkcija.) Tokiai monografijai parašyti buvo aukojama didžiulė literatūrologo kūrybinio gyvenimo dalis, kartais kone visas gyvenimas. Kubiliaus monografijos parodė kitokią ryškiai konceptualios, kondensuotos monografijos kelią: konkretaus rašytojo gyvenimo ir jo kūrybos atgaminys nebūtinai smulkmeniškai daugialypis ir viską aprėpiantis, galima atsisakyti mažiau reikšmingų požymių bei ryšių ir nelabai svarbios informacijos, bet užtat stipriai paryškinti pagrindinius ypatumus arba tuos, kurie dėl kokių nors priežasčių yra itin aktualūs. Monografijos autorius orientuojasi į kūrybinės asmenybės dvasinę struktūrą, turi savo hipotezę (autorinę prasmę), koncentruojasi į problemas ir jų sprendimus.

Transformuojant žanro kanoną bei reikalavimus ir siekiant problemiškumo (nors išlieka ir ankstesnieji tikslai – pažintinis, analitinis, vertinimo), nebėra tradicinėje monografijoje įprastos autoriaus visažinystės, dabar dominuoja atviras noras išsiaiškinti, įiminti svarbias kūrėjo ir jo kūrybos mįsles. Pasirenkami aspektai – tam tikros estetinės problemos, jos ne atsitiktinės, o centrinės būtent tam

4 Vytautas Kubilius, *Salomėjos Nėries lyrika: Trys etiudai*, Vilnius: Vaga, 1968, p. 5.

objektui. Ir tiesa čia nebus vienintelė ar galutinė. Štai *Salomėjos Nėries lyrikoje* gilinamasi į lyrizmo esmę ir išsirikiuoja sakiniai su klaustukais: „[L]yrikoje viskas turi lūžti per ypatingą prizmę, kuri viską transponuoja į naujus pavidalus. Kas yra šita prizmė? Taurumo koeficientas, be kurio lyrika nusmuktų iki natūralistinio buities ir psichikos faktų aprašymo? Grožio jausmas, be kurio meninis žodis bejėgis sužadinti estetines emocijas?“⁵. Klausama-aiškinamasi ir toliau: „[A]r poetė peržengė savo gimtosios kalbos ribas ir tapo visuotinai pripažintu lyrizmo simboliu, kaip Federikas Garsija Lorka, Anna Achmatova, Avetikas Isahakianas, kuriems ji, atrodo, prilygo savo talentu?“ „Ar išverčiamas Salomėjos Nėries eilėraštis?“⁶. Kitose monografijose taip pat daug klaustukų – skverbiamasi gilyn, organizuojamas probleminis pasakojimas. Kiekvienu atveju jis kitoks.

Rašydamas *Salomėjos Nėries lyriką* ir pasinaudodamas palankia situacija, kad SSRS literatūros moksle jau pradedamas pripažinti buvęs išstumtas romantizmas, Kubilius užsibrėžia ištirti sunkiai apčiuopiamą, labai subtilią salomėjiskumo paslaptį. Tai etiudinė monografija – trys skerspjūviai per poetės gyvenimą ir kūrybą (romantizmas, lyrizmas, dramatismas) padeda įsigilinti į kūrėjos romantinę sielą ir jos lyrikos esmę.

Monografijoje *Kazio Borutos kūryba* (1980, 2-as leid. 1985) siekiama akcentuoti tam tikros menininko laikysenos – „ėjimo prieš vėją, prieš srovę“ – simbolį ir kaip pasigėrėtiną fenomeną iškelti žmogaus ir kūrėjo vidinį vientisumą, nepalažiamumą, tad labai kryptingai panaudojami būtent tokie, daugiausia jaunojo Borutos, biografijos ir kūrybos faktai, nuo kitokių, šiuo atveju nelabai reikalingų ar politiniu požiūriu neviešintinių, atsiribojant arba juos paliekant gerokai tolesniame plane.

Pasakojimas apie Vaičiulaitį ir jo kūrybą pradedamas iš tolo: pristatomas „Šatrijos“ sambūris, atkuriama prieškarinio Lietuvos 4-ojo dešimtmečio jaunosios kartos dvasinė atmosfera, taigi pirmiausia parengiama dirva tinkamai suvokti primirštą kūrėją (*Antanas Vaičiulaitis*, 1993).

Netikėtas sumanymas – du kūrėjus nagrinėti vienoje monografijoje (*Dviese literatūros sūpuoklėse: Kazys Puida ir Vaidilutė*, 2003) ir sykiu gvildinti kūrybos bei menininkų šeimos problemų raizginį.

Savaip grupuojant medžiagą, prasmingai paryškinant ar atsiribojant nuo kai kurių faktorių, tiriamasis objektas anaip tol nesupaprastinamas, bet autoriui tai

5 Vytautas Kubilius, *Salomėjos Nėries lyrika*, 2-as papild. leidimas, Vilnius: Vaga, 1989, p. 99.

6 *Ibid.*, p. 270, 271.

padės pateikti autonomišką sprendimą ir net šiek tiek netikėtą nagrinėjamo rašytojo įvaizdį.

Orientuojantis į problemas ir pabrėžtiną konceptualumą, savo svarbą praranda standartinis, anksčiau monografijose toks būtinas linijinis medžiagos dėstymo principas „nuo gimimo iki mirties“. Knyga *Jonas Aistis* (1999) neįprastai pradedama ne nuo gimimo ir tėviškės, o nuo vieno iš ankstyvųjų jauno poeto eilėraščių ir nuo pavardės kaitaliojimo – bajoriško susireikšminimo pastangų; pasakojimą apie gimimą ir tėvus bei senelius skaitytojas ras vėliau. Tai nauja monografijų pradžios formulė – pateikiamas gerai apgalvotas, portretuojamam kūrėjui maksimaliai prasmingas epizodas, suintriguojama ir išsyk užmezgama knygos idėja, kuri paskui tekste ir plėtojama. Kur kova, drąsa, rizika, daug ryškaus originalumo, kur spindi tikras talentas – ten Kubiliaus stichija. Tyrėją traukia tai, kas konfliktiška, dramatiška, kontroversiška. Antai jis pasineria į sudėtingas istorines, politines, kultūrinės Mažosios Lietuvos regiono problemas, išgyvena tautos būties tragiką, narplioja unikaliosios lietuvininkų etnosu reiškinės Simonaitytės gyvenimo ir kūrybos skaudulius (*Ievos Simonaitytės kūryba*, 1987). Knygoje *Jonas Aistis* asmenybės ir kūrybos priešpriešos fiksuojamos jau iš pat pradžių, o vėliau bus ryškinamas istorinių bei literatūros pervartų sąlygotas kūrėjo likimas ir poezijos vaidmens drama. Neatsitiktinai mokslininką patraukė ir nepaprastai konfliktiška dviejų rašytojų – Puidos ir Pleirytės-Puidienės – šeima (*Dviese literatūros sūpuoklėse*). Arba Pūkelevičiūtės prigimties ir talento dvišlypumas – teatro ir literatūros simbiozė (*Birutė Pūkelevičiūtė – aktorė ir rašytoja*, 2004). Kubilius yra pasisakęs šitaip: „Man nesinori klasikų. Nesinori sustingusių figūrų“⁷. Po kurio laiko labiau paaiškins savąjį objekto pasirinkimo principą: „Netraukia rašyti apie ramybės ir harmonijos krėsluose sėdinčius klasikus ar literatūrinio profesionalizmo virtuozus. Vis ieškau taško, kur susilieja žmogus ir žodis, kur gyvenimas tampa menu“⁸.

Asmenybinė dimensija Kubiliaus monografijose savita ir tuo, kad tiriamus objektus autorius tiesiog įsimylėjęs – ne tik įsijautęs į dvasinį tipą (daugiausia jam teko sudėtingi suvalkiečių charakteriai!), spontaniškai išgyvenantis jų dramą, bet ir estetiškai susitapatinęs tarsi koks šių rašytojų brolis dvynys. Ypač

7 Vytautas Kubilius, *Dienoraščiai 1945–1977*, parengė Janina Žėkaitė, Jūratė Sprindytė, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2006, p. 385.

8 „Prisiliesti prie amžinų vertybių“: [Vytauto Kubiliaus atsakymai į redakcijos klausimus], *Naujos knygos*, 1981, Nr. 12, p. 5.

tai jaučiama monografijoje apie Borutą (dvasiškai artimi šio maištininko keliai). Aistis ir jo poezija Kubiliui visą gyvenimą buvo arti prie širdies. O ir Vaičiulaitį jis, anot vieno recenzento, „labai muzikaliai jaučia“⁹. Visad rašo įsijautęs, o nesyk ir prabildamas už kūrėją, savais žodžiais pratęsdamas jo nepasakytas, bet visai galimas mintis – tai Kubiliaus monografijoms būdingas netikėtai atsiveriantis balsų susilieėjimas, kaip antai: „Jau nebesi kovotoja, o tik auka, ir skaudi dejonė – tavo tikrovė ir tavo balsas. Nuolatinė graužatis – jau nebeparašysi to, ką norėjai ir turėjai parašyti“¹⁰.

Tik Simonaitytė nebuvo autoriui tokia dvasiškai artima kaip kiti nagrinėtieji, tad šiuo atveju autentiškumo siekta ryškinant jos charakterio šakotumą, daugiaplaniškumą: tai sąmoninga lietuvininkė, ginties savimonės reiškėja, išskirtinio valingumo moteris, vitališka asmenybė, tačiau nepagailėta dėmesio ir nepatraukliosioms jos charakterio pusėms, laikysenos metamorfozėms, norėta parodyti „gyvą žmogų, turintį silpnybių, kenčiantį, besigrumiantį su sunkiu savo likimu“¹¹.

Visais atvejais būdingas ypatingas atidumas faktografijai (dokumentinė medžiaga iš archyvų, iš senos periodikos, mokslo veikalų, net iš studentų darbų, iš daugelio gyvų liudininkų, kai kada ir iš tiesioginio bendravimo su portretuojamuoju). Bet medžiaga renkama kryptingai (prognozuojant autorinį sprendimą) ir panaudojama prasmingai. Kaip atsidėjęs ir nesibodėdamas Kubilius išstudijavo ankstyvasias Simonaitytės publikacijas ir kitų eilėkalių vien šypseną keliančią „kūrybą“ bei menkavertę vokiečių prozą (tai reikalinga klasikės unikalumui suvokti); kiek sugaišo laiko Aisčio genealogijai, jo tariamai bajorystei išnarplioti (pirmąsyk taip išsamiai išaiškinta ir miglos išsklaidytos)!

Aistringai ir su dideliu psichologiniu įžvalgumu atskleidžiama asmenybė yra glaudžiai supinama su kūrybos procesu ir jo rezultatais. Asmenybės šviesa permelkia kūrybą. Tai Kubiliaus požiūris – per žmogų ir žmogiškumą į kūrybą, į jos gelmes. Įveda tarsi į patį vidinį procesą, intymų vyksmą – kūrybos žiedų skleidimąsi. Meistriškai interpretuoja kūrinius ir pateikia kūrybos kokybės sampratą.

Kubiliaus-analitiko meistrystė – tai aukšto lygio profesionalumas. Savo interpretacijas daugiausia grindžia estetinė kūrybos pajauta, išlavintu skoniu, ver-

9 Vaidotas Daunys, „Dvasingojo realizmo pamokos“, *Lietuvos rytas*, 1993 06 05.

10 Vytautas Kubilius, *Dviese literatūros sąpuoklėse: Kazys Puida ir Vaidilutė*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2003, p. 134.

11 „Įsikibau į gyvąją literatūros tėkmę“, kalbėjosi Aldona Mickienė, *Naujos knygos*, 1987, Nr. 8, p. 9.

tybių išmanymu. Vadovaujasi kultūrinės istorinės mokyklos metodika, remiasi literatūros psichologinio gilumo ir meninio savarankiškumo pagrindais. Bet tyrinėjimai nėra saistomi griežtesne metodologija. „Kubiliaus metodas – jis pats, jo intucija, estetiškas imlumas, pagavumas. Šito neišmoksi, neišskaitysi...“¹² – taikliai yra apibūdinusi Elena Baliutytė. Pats mokslininkas taip pat yra pabrėžęs asmeninę (širdies, jutimo) paradigmą savo tyrinėjimuose: „Man rašymas nėra teorijos varinėjimas. Aš per daug savęs sudedu. Tai lyg emocinė išpažintis“¹³. Žinoma, esama ir pastovesnių tyrimo kriterijų. Aptardamas atskiro kūrėjo (kartu ir nacionalinės literatūros) palikimą, Kubilius mąsto vertybinėmis kategorijomis, formuoja vertybines humanistines nuostatas, savo nagrinėjamus rašytojus sieja su tautos lemtimi, su valstybės istorija. Bet labiausiai Kubiliui būdinga jo darbus išskirianti europinė perspektyva. Mūsų literatūrologijoje jis yra iš pirmųjų pėdsekių, nacionalinės kultūros reiškiniams ieškojęs europinės atramos ir sąsajų. Jo darbuose reto išpūdingumo platūs kontekstai – istoriniai, socialiniai, kultūriniai, literatūros dėsniumų ir kiti, tie savosios bei kitų šalių literatūrų įtakų, paralelių, analogijų kontekstai, kuriais gėrėjosi visi bet kada rašiusieji apie Kubiliaus monografijas. Tai žvelgimas į objektą ir sprendžiamą problemą sistemos lygmeniu: atveriami reiškinių bei procesų erdvė, nuo konkretumo einama prie bendresnio literatūros raidos suvokimo, regimi įvairūs ryšiai bei dėsniumai ir visa tai sujungiama į vieningą loginę visumą. Konkretaus rašytojo kūrybą Kubilius įstato į ankstesnę literatūrinę tradiciją, įpina į visuotinės literatūros rėmus ir kartais dar nužymi tradicijų perspektyvą iki naujausių dienų. Monografijai tas erdvus mąstymas, rimtas argumentavimas suteikia solidžios kultūrinės ir intelektualinės gilumos bei patikimumo. Galima stebėtis, kaip puikiai supinama kūrėjo individualybė, jo aplinka, epocha, literatūrinė mokykla, kūryba ir tie europiniai kontekstai – tai ypatinga mokslininko kompetentingumo ir kūrybingumo vienovė. Į standartinės monografijos rėmus tokio plataus turinio nebūtų įmanoma sudėti. Kubilius sugeba labai kondensuoti prasmę, rasti taiklų ir taupų apibūdinimą. Šitaip, pavyzdžiui, nužymi XX a. pradžios vagabundiško romano apie menininką tradiciją ir tame kontekste aptaria Borutos *Medinių stebuklų* originalumą. Aiščio lyriką sieja ir su Vakarų Europos modernizmu, ir su viduramžių poezija, ir su XVIII a. klasicizmu. O Simonaitytės *Viliuje Karaliuje* aptinka vakarietiškajai „prarastosios kartos“ literatūrai būdingų motyvų. Kartais

12 Elena Baliutytė, *op. cit.*, p. 190.

13 Vytautas Kubilius, *Dienoraščiai 1945–1977*, p. 372.

pakanka vieno kito brūkštelėjimo – ir jau aiškus žmogaus psichologinis portretas („mėgo berniukų žaidimus, nečiučiauo lėlės, nepripažino jausmingų flirtų“¹⁴), keli taiklūs žodžiai – ir glaustai nusakyta kūrinio esmė (apie Vaičiulaičio *Valentiną*: „nimfiškas sterilumas, trapumas ir pasidavimas likimui“¹⁵).

Monografijos yra savitai kubiliškos ir parašytos kubilišku eseistiniu stiliumi, grakščiu, su polėkiu ir kupinu šilumos. Dažnoka patetika, retorinio stiliaus priemonės (ypač pakartojimas) ir ritmiškai organizuoti sakiniai: „Čia nebus viską skaldančio dvilypumo (kaip Mykolaičio–Putino lyrikoje). Čia neįvyks dramatiškų pasaulėvaizdžio lūžių (kaip Salomėjos Nėries kūryboje). Čia nebus pervertinamos vertybės ir keičiamos gyvenimo gairės (kaip Juodelio veikloje)“¹⁶. Mąstymo ir kalbėjimo būdas individualus – metaforiškas, labai besiskiriantis nuo sausoko, neutralaus mokslinio kalbėjimo. Štai keletas pavyzdžių: „Visi poetės jautimai – tylūs ir skaidrūs, lyg peršviesti saulės. Daiktus ji liečia plonais ir jautriais pirštais, tarsi glostydamą. Švelnus palytėjimas, tylus jutimo virpesys, lyg vos girdima cikados giesmė, – viena įstabiausių Salomėjos Nėries lyrizmo ypatybių“¹⁷; „Paklūsęs Kazio Binkio, Vladimiro Majakovskio ir vokiečių ekspresionistų komandoms, jaunas poetas paniekinamai nuspyrė šalin emociingosios lyrikos tradiciją“¹⁸; „palikto krašto regėjimai ir tautinės vertybės keliamos aukštin kaip ostija per pakylėjamą: čia nėra vietos abejonėms nei ironijai“¹⁹. Toks gražus kalbėjimas (kartais ir pernelyg prašmatnus, net nelabai aiškus) recenzentų ir skaitytojų vertintas gana įvairiai: vieniems jis poetiškas, elegantiškas, hipnotizuojantis, kitiems – keliantis vidinį pasipriešinimą. Gražų kalbėjimą savo recenzijoje kritikavo Zalatorius, pasišaipė ir čikagiškių *Akiračių* redakcija, iš įmantrių Kubiliaus posakių sudėliojusi ištisą „poemą“²⁰.

Turbūt niekas iš literatūrologų šitaip neberašys (vargu ar pajėgtų). Kubiliaus kalbėjimo tonas kiekvienu atveju vis kitoks (lengvai yra pasigaunamas objekto

14 Idem, *Dviese literatūros sūpuoklėse*, p. 17.

15 Idem, *Antanas Vaičiulaitis*, Kaunas: Šviesa, 1993, p. 115–116.

16 Idem, *Jonas Aistis*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 1999, p. 46–47.

17 Idem, *Salomėjos Nėries lyrika*, 2-as papild. leidimas, p. 122.

18 Idem, *Kazio Borutos kūryba*, 2-as papild. leidimas, Vilnius: Vaga, 1985, p. 37.

19 Idem, *Birutė Pūkelevičiūtė – aktorė ir rašytoja*, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2004, p. 46.

20 Albertas Zalatorius, „Menant Borutos mįslę“, *Pergalė*, 1981, Nr. 4, p. 171; „Nuostabios kalbos terminų ir frazių poema: Žodynėlis mūsų pavargusiems literatūros ir meno kritikams“, *Akiračiai*, 1982, vasaris, Nr. 2, p. 6–7.

stilius): apie Borutą kalbama temperamentingais, įsakmiai kapotais sakiniais; apie išdidžią Simonaitytę – ir su užuojauta, ir su pasigėrėjimu, ir su ironija; apie Aistį – persiėmus jo lyrikos „melancholišku melodingumu“ (Baliutytė). Bendra nebent tai, kad monografijos yra vaizdingos, artėjančios prie grožinės kūrybos, jos anaip tol ne uždaros savo profesionalumu, o puikiai tinkančios visiems literatūra besidomintiems. Monografija apie rašytojo gyvenimą ir kūrybą – savotiškas „romanas“, visad labiausiai skaitomas ir plačiausias mases pasiekiantis literatūrologijos žanras. Kubilius nesibodėjo rašyti populiariai. Jis, kaip reta kas, gebėjo kurti „tarsi romaną“: jautriai suvokti individo tapatybę, įsigilinti į jo sielos virpėjimus, atskleisti jo kūrybos esmę. Kalbėjo: „O monografijos autorius, kaip ir romanistas, turi aiškiai matyti aplinką ir laiką, kuriame gyvena pagrindinis knygos herojus“²¹. Ir kaip tapytojas piešė prieškario Vilkaviškio, Kauno ar Grenoblio vaizdus. Jam visad buvo svarbios įsijautimą ir vaizduotę žadinančios detalės, net garsai, kvapai, padedantys atkurti rašytojo gyventos aplinkos atmosferą. Štai koks nepoetiškas knygoje iškyla anuometinės laikinosios sostinės vaizdas:

mediniai dviaukščiai nameliai, tašytais akmenimis grįstos pagrindinės gatvės, lentiniai šaligatviai, pamazgų grioviai. Nemuno ir Neries santakoje – dvokianti skerdykla, apsupta griūvančių lūšnų. Ažuolyne tebesiganė karvės. Vienybės aikštėje – gyvulių ir malkų turgavietė. Laisvės alėja dardėjo arklio tempiamas vagonas su skrybėlėtais keleiviais²².

Tai leidžia įteigti skaitytojui reikiamą nuotaiką, sužadinti mąstymą. Kartais net monografijos komponavimas yra beletristinis: antai Puidą ir Pleirytę autorius pristato betriūsiančius *Vilniaus žinių* redakcijoje, o jie įsimylėję ir atvėrę širdis tarsi patys pasipasakoja apie save, taip skaitytojas sužino apie jų ankstesnį gyvenimą iki *Vilniaus žinių*. O *Kazio Borutos kūrybos* kompozicija žiedinė: knyga pradama vienu 1929 m. epizodu, o baigiama kitu, bet taip pat iš 1929-ųjų. Pats Kubilius beletrizaciją vertino rezervuotai, pripažindamas, kad ji atsirandanti iš reikalo: „lietuvių rašytojai nedaug yra palikę dokumentinių šaltinių. Neišvengiamai tenka beletrizuoti, o to nesinori. Norėtusi kalbėti faktais, tikrais atsitikimais, paties rašytojo pasakytais žodžiais“²³.

21 „Įsikibau į gyvąją literatūros tėkmę“, p. 9.

22 Vytautas Kubilius, *Jonas Aistis*, p. 25–26.

23 „Skaitytojo akimis“: [Laimos Jonušienės pokalbis su Vytautu Kubiliu], *Bibliotekų darbas*, 1981, Nr. 10, p. 18.

Gyvas, ekspresyvus naratyvas, vaizdinga kalba, o joje – ir koks visai netikėtas mokslo veikalui šmaikštus šnekamosios kalbos žodis ar liaudiškas frazeologizmas, pavyzdžiui: „Tai buvo, žinoma, autobiografinis anekdotas, *mikliai suskeltas* besityčiojant“²⁴, „deklamuodavo eiles, *droždavo* prakalbas“²⁵, „Jiems atiteko *Barbės devyndarbės* pašaukimas“²⁶ ir pan. Įdomu ir lengva skaityti, kai kurias įžvalgas-aforistiškas tezes tiesiog malonu įsidėmėti: „Vydūnas ir Simonaitytė – paskutiniai jos [Mažosios Lietuvos – DS] balsai. Priešmirtinis jos šauksmas ir didingas atodūsis“²⁷; „Lietuvių lyrikoje iki tol dar niekas nemokėjo taip gaivališkai būti laisvas kaip Boruta“²⁸.

Tai sugestyvus, kūrybos reiškinių supratimą žadinantis ir mąstymą provokuojantis rašymas. Knygas recenzavusieji įtaigumą nesyk yra patvirtinę: „Užversdamas perskaitytą knygą, tu negali užversti šito tau įduoto klausimo. Supranti, kad prie jo nuolat ir nuolat grįši“²⁹ (Vaidotas Daunys); „Svarbiausias klausimas, liekąs potekstėje: ar jo [Puidos – DS] kūryba šiandien įdomi? [...] Ar nebus abiejų Puidų biografijos įdomesnės už raštus?“³⁰ (Solveiga Daugirdaitė).

Reflektuodami transformuoto žanro ypatumus, turime pripažinti ir kai kuriuos minusus. Tam tikrų abejonų kelia interpretacijų subjektyvumas, apskritai subjektyvusis pradas, kuris toks ryškus Kubiliaus darbuose, suteikiantis objektui ir problemai papildomos vaizdinės raiškos, nesyk padedantis paveikti skaitytoją ir pasiekti išpūdingų sprendimų. Bet ginčytina: kaip turėtų būti vertinami rašytojų intymieji tekstai (autobiografijos, dienoraščiai, užrašai), kurie Kubiliaus, psichologinės meno interpretacijos atstovo, itin gausiai cituojami ir tyrinėjimuose jais remiamasi kartais nemaž nedvejojant (ypač Borutos ar Puidienės atveju). Tik monografijoje apie Simonaitytę – blaivus ir kritiškas literatūrologo žodis: „Rašytojo autobiografija [...] plėtojasi kaip ypatingos gyvenimo istorijos mitas, kuria idealizuoto „aš“ projekciją“³¹. (Panašiai aiškinama ir vėlesniame, specialiai autobiografijas nagrinėjančiame Kubiliaus straipsnyje: „Autobiografija yra tam

24 Vytautas Kubilius, *Jonas Aistis*, p. 11.

25 Idem, *Antanas Vaičiulaitis*, p. 9.

26 Idem, *Dviese literatūros sūpuoklėse*, p. 165.

27 Idem, *Ievos Simonaitytės kūryba*, Vilnius: Vaga, 1987, p. 18.

28 Idem, *Kazio Borutos kūryba*, 2-as papild. leidimas, p. 77.

29 Vaidotas Daunys, *op. cit.*

30 Solveiga Daugirdaitė, „Dviese – Puida ir Vaidilutė“, in: *Darbai ir dienos*, 2003, Nr. 35, p. 260.

31 Vytautas Kubilius, *Ievos Simonaitytės kūryba*, p. 247.

tikro gyvenimo dokumentas [...], bet ji taip pat yra meno kūrinys“³².) Taigi tyrėjas, įsijautęs į autobiografinius tekstus (meno kūrinį, kur nemažai nutylima, o kai kas paryškina) ir juos nekritiškai perpasakojantis, tampa savotišku mito tęsėju. Tai gali būti visai paranku jo kuriamam monografijos modeliui ir labai įdomu skaitytojams, tačiau – kiek čia bus tiesos, o kiek idealizacijos? Taip skatina galvoti monografijose gausiai cituojami tokie tekstai, kaip Borutos poetiška autobiografinė apysaka *Gyvenimas drauge su draugu* ar Puidienės dienoraštis. Jie buvo rašyti, turint specifinį tikslą bei adresatą: tai Borutos, politinio kalnio, pasipasakojimas paauglei dukrai, o Puidienės – apeliuojant į ateities skaitytojus, kad sužinotų, kokia ji nelaiminga ir koks nedoras jos vyras. Gal ir dėl įsijautimo į vienpusius tekstus Puidienės charakteris Kubiliaus monografijoje atskleista nepakankamai. Šią rašytoją lydėjo nuolatiniai konfliktai ne tik su vyru, bet ir su inteligentėmis moterimis, antai Šatrijos Ragana, pirmąsyk ją sutikusi Vilniuje, charakterizavo šitaip: „Iš visų čia asmenų daugiausiai antipatiška man yra Puidienė. Tokios bobos bjaurios nebuvo mačius. Nekenčia čia jos visi mažne. Vilniuje tai „pirma pirmeivė““³³. Tokį sudėtingą charakterį autentiškai atkurti reikia gerokai daugiau medžiagos, nepakanka remtis subjektyviaisiais tekstais.

Tačiau Kubiliaus monografijų vertė, be abejo, didelė. Lietuvių humanitariką praturtino informatyvūs, darnios koncepcijos, net ir intrigos nestokojantys tyrinėjimai apie įdomias kūrybines individualybes, buvo įtikinamai atskleista kiekvieno jų talento kokybė bei įnašas į lietuvių literatūrą. Sukurtas daug išradingumo ir laisvės galimybių teikiantis monografijos tipas. Įteigta literatūrinė nuostata siekti atsinaujinimo, sustabarėjusias formas keisti naujomis.

Pats monografijų autorius laikė, kad svarbiausia – „perprasti asmenybės vidinę logiką, įsižiūrėti iš arti į literatūros reiškinių dialektiką“, ir, nesureikšmindamas savų tyrinėjimų, mąstė apie tai, kad klasikų asmenybių ir jų kūrybos komentavimas kinta su kiekvienos epochos reikalavimais, kad tyrinėjimų procesas yra permanentinis: „Žinau, kad istorijos vėjai nupūs mūsų interpretacijas kaip laikinas dulkes, o patys kūriniai išliks...“³⁴.

32 Idem, „Kas yra autobiografija“, in: Vytautas Kubilius, *Literatūra istorijos lūžyje*, Vilnius: Diemedis, 1997, p. 207.

33 Šatrijos Raganos laiškas Pranui Augustaičiui 1908 03 23, in: Šatrijos Ragana, *Laiškai*, parengė Janina Žėkaitė, Vilnius: Vaga, 1986, p. 247.

34 „Prisiliesti prie amžinų vertybių“, p. 5.

Išvados

Monografija apie vieną asmenį buvo Kubiliaus mėgstamas žanras. Kruopščiai išanalizavęs medžiagą ir permąstęs estetines vertes, jis gyvai pateikdavo rašytojų asmenybes, kūrybos pasaulėvaizdį, meninių ieškojimų procesą ir intelektualius bendresnio pobūdžio literatūros specifikos svarstymus. Jo monografijos žymėjo ir bendrąją lietuvių literatūrologijos modernizavimosi, konceptualėjimo kelią. Kubiliaus monografijos gyvybingos, ne vienu požiūriu tiesiog pavyzdinės, liudijančios šio žanro patrauklumą ir reikalingumą.

Kubilius sukūrė išskirtiną laisvesnės, problemiškesnės monografijos tipą. Esmingiausiais jo ypatumais laikytina: linijinio pasakojimo transformacija, prasminga pasakojimo pradžia, estetiškas identifikavimasis su nagrinėjamu kūrėju, meistriška kūrybos analizė, dėmesys platiems kontekstams, tam tikras tyrėjo subjektyvumas, sprendimų autonomiškumas, beletristikos elementai, gyvas pasakojimas. Visa tai tyrimui teikė išradingumo, drąsos, o vertinimams naujumo ir efektyvumo.

Įspūdinga yra monografijų visuma, gana nuosekli, kryptinga. Galėtume sakyti, kad suformuota tam tikra Kubiliaus mokykla. Jos negalės apeiti būsiami monografijų apie lietuvių rašytojus autoriai – ir besišavintys Kubiliumi, ir oponuojantys jo autoriniams sprendimams, gal iš naujo komentuosiantys tų pačių, jo išnagrinėtų menininkų kūrybą. Minėtos monografijos – solidus pagrindas naujajai lietuvių literatūrologijai.

Mūsų dienomis dar teberašomos, išleidžiamos ir klasikinio tipo monografijos. Vis dėlto manytume, kad gyvenamojo laiko dinamika, informacinės visuomenės poreikiai labiau iškelia būtent kubiliškąjį, novatoriškesnį, lankstesnį monografijos tipą. Ankstesnę nuostatą „vienam rašytojui – viena gera akademinė monografija“ keičia šiuolaikinis heterogeniškas, pliuralistinis požiūris – vienam rašytojui ir jo kūrybai tirti gali būti sukurta daug ir įvairių modelių. Suvokimo neabsoliutinimas leidžia kuo labiau išskleisti menininko ir jo kūrybos daugiaprasmiškumą.

Vytautas Kubilius' Monographs on Lithuanian Writers (*Life and Creation*): Peculiarities of Transformed Genre

Summary

The paper discusses the monographs on Lithuanian writers by Vytautas Kubilius, which constitute a rather significant part of his heritage. It is an attempt to present a synthesising review of 9 monographs published in various periods (1956–2004) representing different stages in the development of Lithuanian literary studies. In order to reveal the specific character of Kubilius' publications of this type, it is important to distinguish and consider their typical model. By following the evolution of the monographs (the first monograph is rather different from the last ones) it is possible to distinguish the characteristic features of the author's modelling. The essential features in Kubilius' monographs are the following: their emphatic conceptual character and autonomous decisions, excellent analysis of literary works, an equally excellent systemic approach, which allows the author to disclose the fullness of phenomena and processes, a certain degree of subjectivity, which imparts an additional expressiveness to the object and the problem and produces a stronger impact on the reader, and, last but not least, transformation of the canons of the genre. In Kubilius' hands, the monograph becomes pliable and innovative, it makes the literary work speak to the reader and discloses its contribution to Lithuanian literature. The reader is impressed by the scholar's erudition and resistance to regulation (the conditions and circumstances of Soviet ideology). In the Soviet period, those features were more than enough to excite the reader's admiration of Kubilius' monographs. It should also be remembered that the harvest of Lithuanian literary studies was not plentiful and monographs by Kubilius on the writers of his choice used to be the first ones. Without calling into doubt their scholarly value or their character, this paper also takes note of some debatable aspects of Kubilius' monographs (the ambivalence of subjectivity, etc.)

Key words: Vytautas Kubilius, monograph, canon, transformation.
